

Розділ 5.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ОНТОГЕНЕТИЧНИЙ ПІДХІД

УДК 372.110.2+370.15

Н. В. Біляєва (Україна, м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ ЯК ПРОВІДНОГО СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Основою особистісного розвитку індивіда виступає поєднання різноманітних видів ставлень, що реалізуються на кожному віковому етапі, передусім, через провідну діяльність. Провідним видом діяльності в молодшому шкільному віці виступає учбова діяльність. У процесі виконання учбової діяльності не лише розвиваються особистісні якості школяра, а й виробляється особистісне ставлення до такого виду діяльності.

"Ставлення молодшого школяра до себе, до світу, до суспільства, до інших людей не лише розвиваються в учбовій діяльності, а й реалізуються у такій діяльності як ставлення до школи, до класу, до вчителя, до змісту і методів навчання і т. п.", — стверджує І. О. Зимня [2: 175].

Отже, ставлення молодших школярів до навчання займає центральне положення в системі усіх ставлень особистості, а дослідження особливостей розвитку такого ставлення в учнів початкових класів до навчання є важливим завданням психологічної науки і практики.

У психологічній науці дослідженням різноманітних аспектів проблеми ставлення молодших школярів до навчання, учіння чи до учбової діяльності займалися: М. І. Алексеева, Л. І. Божович, М. Т. Дригус, К. С. Дрозденко, Г. Ф. Івончик, В. П. Кутішенко, А. К. Маркова, Л. О. Скрипченко, О. В. Скрипченко, Л. С. Славина, Г. О. Хомич, Г. І. Щукіна та ін.

Ставлення молодших школярів до учіння виступає одним із найважливіших факторів активності учнів у процесі учбової діяльності, а також, її результативності, зазначає М. Т. Дригус. Дослідниця розглядає ставлення учнів початкових класів до учіння в єдності таких трьох компонентів: 1) емоційний — емоційне ставлення учнів до учіння; 2) мотиваційний — мотиви учіння школярів; 3) учбова самосвідомість — ставлення до самого себе як до суб'єкта учбової діяльності [1].

Структурно-динамічні характеристики емоційно-ціннісного ставлення учнів початкових класів до учбової діяльності виступили предметом дослідження В. П. Кутішенко. Вона визначає емоційно-ціннісне ставлення молодших школярів до учбової діяльності як складне та організоване особистісне утворення, що містить три структурних компоненти: 1) ставлення учнів, власне, до учбової діяльності; 2) ставлення до довколишніх людей, у тісній взаємодії з якими школяр виконує таку діяльність; 3) ставлення школярів до самих себе як до суб'єктів учіння. Згадані вище компоненти емоційно-ціннісного ставлення відображають ті сторони мотиваційної та емоційної сфер школярів, які зумовлюються характером переживань учнями найбільш значущих для них навчальних ситуацій [3].

Н. П. Зубалій досліджує особливості формування позитивного ставлення до учіння в шестирічних учнів підготовчих класів загальноосвітньої школи. К. С. Дрозденко вивчає психологічні умови формування позитивного ставлення до учіння в молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень. Варто зазначити, що більшість науковців сходяться на думці, що в учнів початкових класів з низьким рівнем навчальних досягнень розвивається негативне ставлення до учбової діяльності.

Г. І. Ліпкіна та Л. С. Славина з'ясували, що недоброзичливе ставлення до школярів з низьким рівнем навчальних досягнень, зневіра вчителів щодо можливостей учнів зумовлюють появу негативного ставлення до учбової діяльності та заниженої самооцінки в таких дітей. Завищена самооцінка в школярів з низьким рівнем навчальних досягнень виступає чинником конфліктів між учнем і вчителем, підкріплюючи негативне ставлення до школи.

Слід зауважити, що більшість дослідників вивчали різноманітні аспекти ставлення, зокрема, ставлення до учіння, ставлення до учбової діяльності. Водночас, феномен "ставлення до навчання" та особливості розвитку такого виду ставлення в учнів початкових класів, залишилися поза увагою науковців; тому розкриття згаданих вище питань виступило метою нашої наукової статті.

Для з'ясування смислу феномена "ставлення до навчання", розглянемо детальніше поняття "навчання". У педагогічній психології існує багато підходів до визначення поняття "навчання". Дослідники розглядають навчання як вид групової діяльності, що включає навчальну та учбову діяльність; як управління процесом засвоєння знань; як виявлення пізнавальної активності школярів і формування в них умінь самостійно "добувати" знання; як передачу суспільно - історичного і соціокультурного досвіду підростаючому поколінню.

І. О. Зимня вважає, що "навчання у найбільш вживаному розумінні цього поняття означає цілеспрямовану, послідовну передачу (трансляцію) суспільно – історичного, соціокультурного досвіду іншій людині (чи людям) у спеціально організованих умовах сім'ї, школи, вишу, спільноти" [2, с. 91]. Дослідниця, також, виокремлює того (або тих), хто навчається (для прикладу, школяра) і того, хто навчає (тобто, учителя) [Там само].

Досліджуючи психологічні основи управління навчальною діяльністю, Є. І. Машбиць зазначає, що навчання — це система, що містить два взаємодіючі компоненти: 1) навчальну діяльність (діяльність учителя); та 2) учбову діяльність (діяльність учнів) [8].

Водночас, дослідники звертають особливу увагу на те, що навчальна діяльність, спрямована на досягнення школярами навчальних цілей, виконує управлінську функцію щодо їхньої учбової діяльності.

Не зважаючи на відмінності у визначенні поняття "навчання", більшість науковців сходяться на думці, що навчання

слід розглядати як систему, яка складається з учбової та навчальної діяльностей, що тісно взаємопов'язані між собою. Виходячи з такого розуміння поняття "навчання", визначимо феномен "ставлення школяра до навчання".

Ставлення школяра до навчання — це система, до складу якої входять ставлення школяра до учбової діяльності та ставлення учня до навчальної діяльності. Під поняттям "ставлення школяра до навчання" ми розуміємо частково динамічну, частково усталену систему усвідомлених вибіркових зв'язків особистості як суб'єкта учбової діяльності з різними за значущістю, суб'єктивно оціненими, на основі життєвого досвіду та оцінок з боку значущих інших, об'єктами і суб'єктами навчання, що вирізняються певним емоційним забарвленням і, відповідно, спрямовують поведінкову та учбову діяльність особистості.

Обґрунтуємо детальніше структурні особливості, параметри та типи ставлення молодших школярів до навчання, зважаючи на теоретичні узагальнення, зроблені нами раніше, та висвітлено у наукових статтях "Місце мотивів у структурній будові психологічних ставлень особистості" та "Психологічні характеристики ставлення до учбової діяльності".

Ставлення учня до навчання — це система, що включає ставлення школяра до навчальної діяльності, тобто до діяльності вчителя, та ставлення до учбової діяльності, тобто до власної діяльності як суб'єкта учбової діяльності.

Ставлення школяра до навчання ми розглядаємо, як систему, що має трикомпонентну структуру, а саме: 1) когнітивний компонент — знання про учбову діяльність і навчальну діяльність, їх властивості; розуміння ролі вчителя в навчальній діяльності; усвідомлення учнем самого себе як суб'єкта учбової діяльності (учбова самосвідомість); 2) емоційно-оцінний компонент — оцінка, з боку учня, вчителя як суб'єкта управління учбовою діяльністю, що має певне емоційне забарвлення; оцінка школярем учбової діяльності та самого себе як суб'єкта учіння, в поєднанні з відповідним емоційним забарвленням; 3) поведінковий компонент — дії та вчинки школяра як суб'єкта ставлення в процесі навчання.

До основних параметрів ставлення школяра до навчання ми відносимо: модальність (позитивну, нейтральну, амбівалентну, негативну), ступінь усвідомленості, ступінь активності, ступінь узагальненості, інтенсивність і ступінь стійкості.

За виділеними вище параметрами, ми виділяємо чотири типи ставлення учнів до навчання, а саме: 1) позитивне ставлення; 2) нейтральне ставлення; 3) амбівалентне ставлення; 4) негативне ставлення.

Охарактеризуємо ці типи ставлення.

Позитивне ставлення школяра до навчання вирізняється такими ознаками: знання про навчальну діяльність і учбову діяльність та їх властивості, що сповнені позитивним змістом; розуміння ролі вчителя в навчальній діяльності, зокрема, як такої, сприяє досягненню школярами учбових цілей; достатньо високий рівень усвідомлення учнем самого себе в якості суб'єкта учбової діяльності; ієрархія мотивів, супідрядність мотивів, переважання пізнавальних мотивів; стійкість мотиваційної сфери; пізнавальний інтерес; пізнавальні потреби; переважання позитивних емоцій щодо більшості навчальних ситуацій; позитивна оцінка учнем вчителя як суб'єкта управління учбовою діяльністю; позитивна оцінка школярем себе як суб'єкта учбової діяльності; сформоване цілепокладання щодо нестандартних перспективних цілей; перехід до творчої діяльності; довільна увага, високий рівень розвитку вольових процесів; відповідальність; дієвість; висока ступінь пізнавальної активності; ініціативність у власних учбових діях; вміння долати труднощі під час досягнення поставленої учбової цілі; здатність до передбачення соціальних наслідків власної учбової діяльності та поведінки.

Нейтральне ставлення до навчання виявляється у таких ознаках: у небажанні знати що-небудь про процес навчання; у відсутності інтересу до якого-небудь навчального предмету; у низькому рівні розвитку учбової самосвідомості; у неготовності школярів взяти участь в учбовій діяльності; у пізнавальній пасивності; у байдужості щодо більшості навчальних ситуацій, щодо оцінювання вчителя як суб'єкта навчальної діяльності та себе як суб'єкта учбової діяльності, щодо соціальних наслідків власної учбової діяльності та поведінки; у відсутності проявів вольових процесів; у бездіяльності; у небажанні докладати зусиль задля подолання труднощів і досягнення поставленої учбової цілі.

До характеристик амбівалентного ставлення до навчання відносяться: знання про навчальну діяльність і учбову діяльність та їх властивості сповнені як позитивним, так і негативним змістом; нестійкі переживання непередбачуваного інтересу, новизни, допитливості; то висока, то низька ступінь пізнавальної активності; широкі соціальні мотиви обов'язку; надання переваги одним навчальним предметам перед іншими; розуміння і первинне усвідомлення цілей, які ставить учитель; наявність у змісті оцінки учнем вчителя як суб'єкта навчальної діяльності та себе як суб'єкта учбової діяльності, як позитивних, так і негативних характеристик; нестійкі емоційні переживання щодо різноманітних навчальних ситуацій; нестійкі прояви довірливої уваги та волі; здатність до виконання окремих учбових дій, простих видів самооцінки і самоконтролю за зразком та за інструкцією.

Негативне ставлення учнів до навчання характеризують такі ознаки: знання про навчальну діяльність і учбову діяльність та їх властивості сповнені негативним змістом; можлива відмова школяра від учбової діяльності чи розв'язання різноманітних учбових завдань; вузькість мотивів; переважаючий інтерес до результату; низький рівень учбової самосвідомості; негативні емоції щодо більшості різноманітних навчальних ситуацій; високий рівень тривожності або байдужості; невміння ставити цілі, долати труднощі; несформованість учбової діяльності; відсутність вміння діяти за інструкцією дорослого; нездатність до пошуку різноманітних способів дій.

Експериментальне дослідження з метою виявлення особливостей ставлення молодших школярів до навчання проводилось на базі ЗОШ № 20 I - III ступенів та ЗОШ № 24 I - III ступенів м. Мелітополя Запорізької області. Дослідженням було охоплено 277 учнів перших - четвертих класів, вчителі початкових класів.

Для досягнення мети експериментального дослідження використовувалась методика незакінчених речень [6; 7], яка містила 10 речень типу: "Коли я думаю про школу, то ...", "Мій учитель (учителька, вчителі) ..." і т. і.

Учні других-четвертих класів повинні були прочитати початок речень та записати їх закінчення, не витрачаючи багато часу. Оскільки учням перших класів ще важко записувати власні думки в письмовій формі, то з ними дослідження проводилось по-іншому. А саме, для першокласників ми читали початок речення, діти завершували речення в усній формі, після чого ми записували це закінчення у бланк.

Для кількісного аналізу, за кожним незакінченим реченням визначався відсоток учнів, чії відповіді відображали позитивне ставлення; відсоток школярів, чії відповіді вказували на нейтральне ставлення; відсоток учнів, чії відповіді свідчили про амбівалентне ставлення; та відсоток учнів, чії відповіді відбивали негативне ставлення.

Динаміка ставлення молодших школярів до навчання (кількість учнів у %)

Типи ставлення	Ставлення до навчання							
	Ставлення до вчителя				Ставлення до учбової діяльності			
	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас	1 клас	2 клас	3 клас	4 клас
Позитивне	80,3	90,1	76,9	70,7	62,1	56,8	58,5	32,3
Нейтральне	-	3,7	9,2	7,7	25,7	6,2	18,5	29,2
Амбівалентне	19,7	3,7	7,7	18,5	6,1	22,2	9,2	15,4
Негативне	-	2,5	6,2	3,1	6,1	14,8	13,8	23,1

З табл. 1 видно, що до 4-го класу зменшується кількість учнів з позитивним ставленням як до вчителя, так і до учбової діяльності, тобто, до навчання, в цілому. Варто відзначити, що якщо кількість школярів з позитивним ставленням до вчителя зменшилась лише на 10 %, то кількість учнів з позитивним ставленням до учбової діяльності зменшилась майже вдвічі. Водночас, до 3-го та 4-го класів суттєво збільшилась кількість досліджуваних з негативним, нейтральним та амбівалентним ставленням як до вчителя, так і до учбової діяльності.

Також, проводився якісний аналіз завершень досліджуваними речень і визначались особливості ставлення молодших школярів до навчання. Для прикладу, молодші школярі з негативним ставленням до навчання закінчують речення: "Коли я думаю про школу ..." так: "го не хочу йти до школи", "мені хочеться плакати", "страшно" і т. і. Учні з амбівалентним ставленням до навчання завершують речення: "Коли я думаю про школу ..." таким чином: "то я радію і боюсь" і т. п.; речення "Мій учитель ..." — так: "добрий і злий" і т. і.

Отримані нами експериментальні дані підтверджуються й результатами досліджень інших науковців про те, що серед більшості третьокласників простежується негативне ставлення до учбової діяльності, на противагу учням 1-го та 2-го класів, у яких переважає позитивне ставлення до учіння [4; 5].

Проведений якісний аналіз засвідчив, що в молодших школярів більше розвинутий когнітивний компонент ставлення до школи, учбової діяльності та емоційно-оцінний компонент ставлення до вчителя. Так, значна кількість учнів перших-четвертих класів речення: "Якби не було школи ..." закінчили так: "не було б знань", "усі були б не розумними", "діти не вміли б читати і писати" і т. п. Водночас, майже усі досліджувані школярі, не виокремлюючи ролі вчителя в навчальній діяльності, лише емоційно оцінювали вчителя певним чином, на що вказували, для прикладу, такі завершені речення: "Мій учитель добрий, розумний" і т. і.

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що до 3-го і 4-го класів спостерігається негативна тенденція у розвитку ставлення молодших школярів до навчання.

Проведене дослідження не охоплює усіх аспектів проблеми ставлення молодшого школяра до навчання. Спираючись на зроблений теоретичний аналіз проблеми і виконане експериментальне дослідження, можна окреслити наступний перспективний напрямок роботи — обґрунтування психолого-педагогічних умов розвитку позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів, який стане предметом наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дригус М. Т.* Особенности отношения к учению младших школьников с различной успеваемостью: дис. ... канд. психол. наук: 19. 00. 07 / М. Т. Дригус. — К., 1979. — 156 с.
2. *Зимняя И. А.* Педагогическая психология: Учебник для вузов / И. А. Зимняя. — Изд. второе, доп., испр. и перераб. — М.: Логос, 2002. — 384 с.
3. *Кутішенко В. П.* Динаміка емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до учбової діяльності дис. ... канд. психол. наук: 19. 00. 07 / В. П. Кутішенко. — К., 2003. — 186 с.
4. *Маркова А. К.* Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя / А. К. Маркова. — М.: Просвещение, 1983. — 96 с.
5. *Матюхина М. В.* Мотивация учения младших школьников / М. В. Матюхина. — М.: Педагогика, 1984. — 114 с.
6. Практикум з психодіагностики/ [Укладачі: О. О. Музика, В. М. Остринська, В. В. Остринський]. — 2-ге вид., випр. та доп. — Житомирський держ. пед. ун-т імені Івана Франка, 2000. — 160 с: іл.
7. *Шевандрин Н. И.* Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — 512 с.: ил.
8. *Якунин В. А.* Педагогическая психология: Учеб. пособие / В. А. Якунин — 2-е изд. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2000. — 349 с.

Подано до редакції 11.09.09

РЕЗЮМЕ

У статті розкрито особливості розвитку ставлення молодших школярів до навчання.

Ключові слова: ставлення до навчання, молодші школярі.

Н.В. Биляева

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОТНОШЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ КАК ВЕДУЩЕГО ОТНОШЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрыты особенности развития отношения младших школьников к учебе.

Ключевые слова: отношение к учебе, младшие школьники.

N.V. Bylayeva

FEATURES OF JUNIOR PUPILS' ATTITUDE TOWARDS STUDIES AS A BASIC PERSONAL ATTITUDE

SUMMARY

The article reveals some features of junior pupils' attitude towards studies

Keywords: attitude to studies, junior pupils.
